



ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI; NO. 1092
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI; NO. 04

**ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

CİLT: 1

SAYI: 1

ESKİŞEHİR-1999

TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİNDE ESKİŞEHİR BÖLGESİNDEKİ ORTAÇAĞ TÜRK YERLEŞİMLERİ VE YAPISAL BOYUTU**

Erol ALTINSAPAN*

Eskişehir bölgesi, Erken Tunç Çağı'ndan Antik döneme kadar geçen süreç içerisinde birbirinden bağımsız gibi görünen, ancak tek Anadolu kültürünün iki ayrı çevresi olan, Ege denizinin doğu kıyıları ve Anadolu yaylasında birleştirici bir odak teşkil etmektedir.¹

Bölge, Sakarya, Porsuk ve Sarısu'dan oluşan üç büyük akarsuyun aktığı geniş bir ovada yer almaktadır. Bu ovanın verimliliği, tarih öncesinden günümüze kadar devam eden sürekli bir yerleşim alanı olmasına neden olmuştur.

Bölgede, İlk Çağ'da yerleşim gören önemli merkezler şunlardır; Demirci Höyük "İlk Tunç" (M.Ö. 2500-M.Ö. 2000)², Dorylaion (Şarhöyük) "Tunç, Hitit (M.Ö. 2000-M.Ö. 1200), Frig (M.Ö. 750-300), Roma (M.Ö. 753-M.S. 376)³, Midas (Yazılıkaya) "Frig"⁴, Midaion (Alpu'nun 5 km. Güneyi) "Frig, Roma"⁵, Pessinus (Ballıhisar) "Frig, Galat (M.Ö. 300-M. Ö. 100), Roma"⁶, Hasırcıköprü, Gerdekkaya "Hellenistik (M.Ö. 300-M.Ö. 30)"⁷, Nacoleia (Seyitgazi) "Roma"⁸, Meros (Kümbet)"Roma"⁹.

* Yard.Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Öğretim Üyesi

** Bu Makale Erol Altinsapan'ın "Ortaçağ'da Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı (11.-15. Yüzyıllar Mimarisi)" adlı doktora tezinin Tarihçe Bölümü'nden düzenlenmiştir.

¹ Rudolf Naumann, Eski Anadolu Mimarlığı, Ankara, 1975, s.17

² Emilie C. H Haspels, The Highlands of Phrygia Sites and Monuments, New Jersey, 1971, s. 286

³ Muhibbe Darga, "Şarhöyük-Dorylaion Kazıları (1989-92)"XV, Kazı Sonuçları Toplantısı, 1993, s.482

⁴ Albert Gabriel, Phrygie, Exploration Archeologique Tome II, Paris, 1952, s. 51

⁵ Hans V. Aulock, Münzen und Staedte Phrygiens I-II (Istanbul.Mitteilungen, Tibungen, 1980, s.30

⁶ Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası (Geographiika: XII-XIII-XIV), İstanbul, 1993, s. 14, 48, 61

⁷ Haspels, a.g.e., s.158

⁸ W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, İstanbul, 1960, s. 50

⁹ Haspels, a.g.e., s. 163

Eskişehir bölgesinin tarihsel gelişimi içerisinde en önemli rolü oynayan Dorylaion kenti, bugün Eskişehir merkez belediyesinin sınırları içerisinde kalan “Şarhöyük” ören yerinde bulunmaktadır.

Dorylaion kentinin kurucusu olarak Eretia’lı Doryleos gösterilmektedir.¹⁰ Ancak şehrin İlk, Orta Tunç, Eski Hitit ve Orta Frig dönemlerinden itibaren iskan edildiği, Prof. Dr. Muhibbe Darga başkanlığında, 1989 yılından günümüze kadar yapılan kazılar sonucu ortaya çıkartılan eserler ile anlaşılmaktadır.¹¹

Dorylaion, Antik dönemden itibaren önemli yolların düğüm noktasında bulunan bir yerleşim yeri olarak gösterilmektedir.¹² Dorylaion’dan; Pessinus (Ballıhisar)-Lycaonia (Konya), Midaium (Alpu)-Ancyra (Ankara), Midaium-Pessinus- Amorium (Emirdağ), Nacoleia (Seyitgazi)-Cotiaeiium (Kütahya) istikametine giden yollar en önemlileridir.¹³ Bu özelliğinin yanı sıra kaplıcaları ile ünlü olan şehir, sosyal aktiviteleri ile de dikkati çeker.¹⁴

Orta Çağ’da bölgede yer alan İlk Çağ yerleşimleri, eski önemlerini yitirmiştir. Bunlardan, ticaret yolu üzerinde olanlar kısmen önemini korumuştur. Bu dönemde, Dorylaion şehri bereketli ovalara sahip olduğundan, içinden geçen ırmağın suyunun lezzetinden ve bol balık bulunduğundan, ayrıca kalabalık mahalleleri, görkemli sarayları ve doğal su kaynaklarından bahsedilir.¹⁵

Bizans Dönemi’nde bölgede önem kazanan diğer merkezler; Pessinus, Justinianopolis (Sivrihisar), Nacoleia (Seyitgazi) ve Germia (Gümüşkonak) şehirleridir. Bu dört şehir 4. yüzyıldan itibaren askeri istasyon olmaları ile de dikkati çeker.¹⁶

¹⁰ Aulock, a.g.e., s. 17; Darga a.g.e., s.481

¹¹ Darga, a.g.e., s.486-87

¹² K. Belke, N. Mersich, Phrygien und Pisiden Tabula Imperii, Byzantini, Wien, 1990, s.143; Darga, a.g.e., s.482

¹³ David Magic, Roman Rule in Asia Minor (To the end of Third Century After Christ) I-II, New Jersey, 1950, s. 42, 800-801

¹⁴ Magic a.g.e., s.652, Roma döneminde “gymnasium” ların şehirlerin sosyal yaşamlarının başlıca merkezleri olduğu ve her şehirde en az bir tane bulunduğu, bazı büyük şehirler içerisinde birden fazla gymnasiumu olanların bulunduğu, örneğin, Pergamum’da 6-7, Miletus’ta 3 gymnasium olduğu, Dorylaion’ da ise kadınlar için bile ayrı bir gymnasium olduğu belirtilmektedir.

¹⁵ Suzan Albek, Dorylaion’dan Eskişehir’e, Eskişehir, 1991, s. 100

¹⁶ Stephen Mitchell, Anatolia Lands, Mens, Gods, in Asia Minor, I Oxford, 1993, s. 75

Frig döneminden beri Attis ve Kybele kültüne ait önemli bir dini merkez olan Pessinus'ta; Antik dönemde Zeus ve Helios kültü önem kazanmıştır Bizans döneminde ise şehir Hristiyanlığın belli başlı metropolitlik merkezlerinden biri olmuştur.¹⁷

Roma döneminde önemli bir merkez olan Nacoleia kentinin ismi "Nymphé Nakole" den gelmektedir. Şehrin kurucusunun mitolojik kahraman yarı tanrı "Herakles" olduğu kabul edilmektedir. Yerleşimin öneminden Roma dönemi tarih yazarlarından Strabo, Ptolemaeus ve Plinius bahsetmektedir.¹⁸ Şehir Bizans döneminde sönmeye yüz tutmuşsa da daha sonra Pessinus gibi metropolitliğe yükseltilmiştir.¹⁹

Bizans döneminde I. Justinianus (527-565) devrinde önem kazanan Justinianopolis.(Sivrihisar) ise önce başpiskoposluk, daha sonra da metropolitlik merkezi olmuştur.²⁰ Germia (Gümüşkonak) ise Bizans döneminin önemli bir hac merkezidir. Şehirde bulunan dini merkez (Piskoposluk), kendisine yakın bir metropolitlik (Pessinus) bulunmasına rağmen doğrudan Patrik'e bağlıdır. Buna neden olarak Germia'nın Bizans döneminde "Exorcism" (şeytan çıkarma) ayinlerinin yapıldığı en büyük merkez olması gösterilebilir.²¹

Bizans döneminde 7. yüzyılın başından itibaren Anadolu'ya yapılan Arap akınları²², önemli yolların merkezinde yer alan Eskişehir bölgesini de etkilemiştir. Bu akınlar sırasında, 740 yılında Afyonkarahisar yakınlarında Akreoneon savaşında yaşamını yitiren Seyyid Battal Gazi'nin mezarı, Eskişehir'in Seyitgazi ilçesinde yer almaktadır.²³

Bölge, Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarları olan Tuğrul ve Çağrı Beylerin yakın akrabası, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Kutalmışoğlu I. Rükneddin Süleyman Şah'ın (1075-1086), 1075 yılında İznik'i fethedip başkent yapmasından sonra, Selçuklular için önem kazanmıştır.²⁴ Ancak, Türklerin Eskişehir bölgesi ile olan ilişkileri

¹⁷ Mitchell, a.g.e., s. 141, 129

¹⁸ Aulock, a.g.e., s. 74

¹⁹ Albek, a.g.e., s. 78

²⁰ Ramsay, a.g.e., s. 235

²¹ Mitchell, a.g.e., s. 129, 141-42

²² A. A. Vasiliev, History of the Byzantine Empire (324-1453), Madison, 1952, s. 214, 15

²³ F. W. Hasluck, "Graves of the Arabs in Asia Minor" Bulletin of the British School at Athens 1912, s. 14. Seyyid Battal Gazi'nin "Abdullah Ebu'l Hüseyin el-Antaki el-Battal" isminde Bizans'a karşı savaşmış bir İmevi olduğu savunulmaktadır Bkz. (Pertev Naili Boratav, "Battal" İslam Ansiklopedisi II 1949, s. 344-51). Ancak Seyyid Battal Gazi'nin Türk kökenli olduğu da ileri sürülmektedir Hakkında yazılmış Battalname'lerde mezarının Seyitgazi'de bulunuşu ile ilgili bölümün, büyük bir olasılıkla Anadolu Selçuklu Dönemi'nde eklendiği düşünülmektedir (Boratav, a.g.e., s. 344-51)

²⁴ Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, Ankara, 1984, s. 54; Halime Doğru, XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, İstanbul, 1992, s. 24

bir yıl önce, 1074 tarihinde Kutalmışoğlu Süleyman Şah ile Bizans İmparatoru VII. Mikail Dukas (1071-1078) arasında yapılan bir anlaşma ile başlar. Bu anlaşmaya göre Dorylaion (Eskişehir) ve Söğüt Türklere bırakılmıştır.²⁵

Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın İznik'i alışı ve 1096 yılına kadar Anadolu'nun batısına hakim olan ilk Türk devletini kurması Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'ın (1072-1092) tedirgin olmasına sebep olmuştur²⁶. 1080 yılından sonraki kaynaklarda Süleyman Şah'ın, Melikşah'ın ünvanı olan "Sultan" lakabı ile anılması bu tedirginliği doğrular²⁷. Süleyman Şah'ın Anadolu'da bağımsız bir devlet kurma girişimi, Melikşah'ın Kutalmışoğlu'nu denetim altına almak için Emir Porsuk'u Anadolu'ya göndermesine neden olmuştur.²⁸

11. yüzyılın son çeyreğinde bu bölge; Selçuklu - Bizans, Kutalmışoğlu - Melikşah mücadelelerinden kaynaklanan yoğun bir hareketlilik yaşamıştır. Ancak Süleyman Şah'ın İznik'ten doğuya hareket etmesine kadar bölgedeki tek hakim gücün kendisi olduğu söylenebilir.²⁹

1071 yılından itibaren Sivas, Malatya, Kayseri, Tokat ve Amasya civarında hüküm süren Danişmendîlerin.³⁰ 1086 yılında Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Eskişehir bölgesinde güç kazandığı görülür.³¹

Gerek Selçukluların, gerek Danişmendîlerin bölgede sağladığı üstünlük Bizans'ı acz içinde bırakmış ve büyük inanış farkına rağmen Avrupa Katoliklerini yardıma çağırmaya zorlamıştır. Hıristiyanlara ait olduğu söylenen kutsal toprakların kurtarılması ve Bizans'ı yok edebilecek bu gücün ileriye dönük olarak Avrupa'yı tehdit eder duruma gelmesi ile ekonomik nedenler 1096 yılında Papa II. Urbanus'un katkıları ile Anadolu üzerinden Kudüs'ü hedefleyen Birinci Haçlı Seferleri'ne neden olmuştur. Büyük bir askeri güç ile yola çıkan hıristiyanlar Bizans'ın rehberliğinde 26 Haziran 1097'de İznik'i alırlar.³² Şehir Bizans İmparatoru'na teslim edilerek içine bir Bizans garnizonu yerleştirilir.³³

²⁵ Albek, a.g.e., s. 93

²⁶ Belke-Mersich, a.g.e., s. 90

²⁷ Doğru, XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanoğlu Sancağı, s. 22

²⁸ Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul, 1979, s. 89 Bugünkü Porsuk Çayı'nın adının Emir Porsuk' un adına izafeten verildiği söylenmektedir.

²⁹ Belke-Mersich, a.g.e., s. 103

³⁰ Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara 1991, s. 30 "Danişmendîlerin Selçuklu Sultanı Melikşah'ın emirlerinden Danişmend'in kurduğu bir devlet olduğunu ve Danişmend'in Sultan Süleyman bin Kutalmış'ın dayısı olabileceğini" söyler. Ali Sevim, Yaşar Yücel 1989, s. 230'da "Danişmend'li Beyliği Danişmend oğlu Gümüştekin Ahmet Gazi tarafından Sivas başkent olmak üzere, 1080 yılında Orta Anadolu'da kurmuştur" der.

³¹ Belke-Mersich, a.g.e., s. 105

³² Turan, a.g.e., s. 101

³³ Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, Ankara, 1981, s. 336

Bu durum karşısında Emir Danişmend (1080-1105) ve Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan (1092-1107) güçlerini birleştirirler.³⁴ 4 Temmuz 1097'de Dorylaion ovasında yapılan savaşta I. Kılıç Arslan Haçlı orduları karşısında geri çekilir. Kılıç Arslan'ın bu savaş sırasında karargahını kurduğu tepe sonradan Sultan Höyüğü (bugünkü Şarhöyük) adını almıştır.³⁵ Dorylaion savaşından sonra, Haçlı Ordusu bir Bizans birliği refakatinde Eskişehir, Konya, Kayseri ve Maraş üzerinden Antakya'ya doğru yollarına devam ederek, 1098'de Antakya'yı, 1099'da ise Kudüs'ü zapt etmişlerdir. Bu süre zarfında Danişmendli Beyliği'nin Anadolu'da Selçuklu Devleti'ne oranla daha fazla güç kazandığı, nitekim Danişmend'li Emir Melik Gazi'nin Haçlı komutanı Bohemund'u 1101 yılında esir aldığı bilinmektedir.³⁶ Emir Danişmend 1102 yılında Malatya'yı fetheder.³⁷ Emir Danişmend'in ölümünden sonra (1105) güçlenen I. Kılıç Arslan, aynı yıl Malatya'yı alır. I. Kılıç Arslan'ın ölümünden (1107) sonra 1110 yılına kadar Selçuklu Devleti bir karışıklık içine girer ve Kılıç Arslan'ın oğlu Şehinşah'ın (1110-1116) idareyi almasına kadar üç yıllık bir saltanat boşluğu doğar.³⁸

Bu dönemde Bizans, Batı Anadolu'da ve Eskişehir bölgesinde gücünü artırır. 1116'da Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) Konya'ya bir sefer düzenlediği, ancak geri dönmek zorunda kaldığı bilinmektedir.³⁹ Bu sefer sırasında Dorylaion civarında bulunan Türkmen güçlerinin Bizans ordusunu yıpratmaları, Eskişehir bölgesinde Kutalmışoğlu zamanından başlayarak etkili olan Türkmenlerin başlı başına bir güç olarak varlıklarını devam ettirdiklerini göstermektedir. 1116 yılında Selçuklu Devleti'nin başına I. İzzeddin Mesud (1116-1155) geçer ve 1134 yılında Danişmendli meliki Emir Gazi'nin (1105-1134) ölümünden sonra Ankara'yı alır.⁴⁰ Bu durumda Eskişehir bölgesinde Türkler arasında ortaya çıkan Danişmendli-Selçuklu mücadelesinde, Anadolu Selçuklularının ileri adım attığı görülür. Ancak 1147 yılında batıda; hem Bizans'ı hem de Selçukluları tehdit eden II. Haçlı Seferi tehlikesi ortaya çıkar ve aynı yıl Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos (1143-1180) ile Sultan I. Mesud Haçlılara karşı bir anlaşma yaparlar.⁴¹ Bu durumda yerli hristiyanların, Haçlıların yağması yerine Türk istilasını tercih ettikleri söylenebilir. 25 Ekim 1147 tarihinde II. Haçlı Ordusu Dorylaion yakınlarında Sultan I. Mesud'un yönetimindeki Selçuklu ordusu tarafından büyük bir bozguna uğratılmıştır.⁴²

³⁴ Belke-Merschich, a.g.e., s. 101

³⁵ Turan, a.g.e., s. 102, 508

³⁶ Ostrogorsky, a.g.e., s. 337

³⁷ Ali Sevim ve Yaşar Yücel, Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi, Ankara, 1989, s. 209

³⁸ Albek, a.g.e., s. 94

³⁹ Belke-Merschich, a.g.e., s. 162

⁴⁰ Albek, a.g.e., s. 94

⁴¹ Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi II, Ankara, 1987, s. 23

⁴² Turan, a.g.e., s. 206

Bu dönemde, Büyük Selçuklu Devleti'nin 11. yüzyılın son çeyreğinde Anadolu ile kurduğu siyasi ilişkiler "Melik Şah'ın ölümünden sonra (1092)" Selçuklu tahtında baş gösteren karışıklıklar ile kopmuştur. Son Sultan Sencer'in ölümü (1156) ile artık tamamen ortadan kalkan Büyük Selçuklu hakimiyetinden sonra Anadolu'ya gelen Türkmenlerin sayısında büyük artış olmuştur.⁴³ Bizans şehir ve köylerini ele geçiren Türkmenlerin bu dönemden sonra Eskişehir bölgesinde yerleşik hayata geçtikleri düşünülebilir.

1158 yılında Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan döneminde (1155-92) Bizans-Selçuklu sınırı, Eskişehir-Seyitgazi hattından geçmektedir.⁴⁴ 1162 yılında II. Kılıç Arslan İstanbul'da üç ay Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos'un misafiri olmuş ve ziyaret sonunda imzalanan anlaşma ile Türkmenlerin Eskişehir-Seyitgazi hattının batısına geçmeyeceğine dair karar alınmıştır.⁴⁵

Bu durumda 1162 yılından sonra Eskişehir (Sultanönü)'in ve Seyitgazi'nin doğusunun yasal olarak Selçukluların eline geçtiği söylenebilir. Nitekim 1173 yılında Anadolu'ya gelen Arap gezgini Ali bin Ebu Bekir el-Herevi, Selçuklu-Bizans sınırında bir tepe üzerinde Seyyid Battal Gazi'nin mezarından ve Sultan Höyüğü'nde Bizans hududundaki kaplıcalardan bahsetmektedir.⁴⁶ Ancak, 1162 yılında yapılan antlaşmaya rağmen bölgede yaşayan Türkmenlerin Bizans sınırını zorladığı ve zaman zaman yaptığı akınlar ile Eskişehir'in batısında yaşayan Bizanslıları rahatsız ettikleri bilinmektedir.⁴⁷

Yaklaşık olarak ondört yıl süren bu durum, 1176 yılında Bizans ordusunu Miryokephalon'da (Kırkbaş) Selçuklularla karşı karşıya getirmiştir. Bu savaşın ön hazırlıklarını tamamlayan I. Manuel Komnenos 1175 tarihinde Dorylaion'a ilk kalenin dışına ikinci bir kale yaptırmıştır.⁴⁸ Ancak 1176 Eylül'ünde Bizans ordusunun ağır bir yenilgiye uğramasından sonra, yapılan kalelerin yıktırılması şartı ile barış sağlanmıştır.⁴⁹ I. Manuel Komnenos'un Miryokephalon savaşından sonra Dorylaion'u boşaltmaya mecbur kaldığı bilinmektedir.⁵⁰ Bu durumda Bizans Devleti'nin doğu sınırı daha batıya gerilemiştir.

⁴³ Cahen, a.g.e., s. 64

⁴⁴ Turan, a.g.e., s. 288

⁴⁵ Doğru, XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanoğlu Sancağı, s. 24

⁴⁶ El Herevi Thomine, 1953: 58

⁴⁷ Runciman, a.g.e., s. 345

⁴⁸ Albek, a.g.e., s. 95, Khoniates Niketas Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri, Ankara, 1995, s. 121, 122.

⁴⁹ Cahen, a.g.e., s. 116, Khoniates, a.g.e., s. 131

⁵⁰ Ostrogorsky, a.g.e., s. 362

1180 yılında I. Manuel Komnenos'un ölümünden sonra, Frigya bölgesinde iyice zayıflayan Bizans egemenliği ortadan kalkar.⁵¹ Bu dönemde yerleşik düzene geçmeye başlayan göçebeler, sadece askeri açıdan güçlendirilmiş yerlerin etrafında çok kısıtlı bir alanda tarım ile uğraşmaktaydı. Kırsal alanlar terk edilmiş ve bölgede kalan Bizans azınlıkları da Türkler ile işbirliği içinde yaşamaktaydılar. Bu dönemde bölgenin doğusunun daha emniyetli olduğunu, imar faaliyetlerinin sadece doğu sınırında yer alan Sivrihisar'da yoğunlaşmasından anlamaktayız. Nitekim Sivrihisar merkezde bugün mevcut olmayan Kılıç Mescidi (1175)⁵² ve Gecek Medresesi'nin (1175)⁵³ inşa edildikleri görülmektedir.

1197'de artık Bozüyük, Bizans sınırını teşkil etmekte ve Kütahya dahil olmak üzere Orta Anadolu'nun batısının kısmen Selçuklu egemenliği altına girdiği bilinmektedir. 12. yüzyıl sonunda II. Kılıç Arslan'ın Selçuklu Devleti'ni onbir oğlu arasında paylaşırması sonucu Ankara merkez olmak üzere Çankırı, Kastamonu ve Eskişehir'in meliki Muhyiddin Mesud olmuştur.⁵⁴ Bu dönemde, kuzeyden güneye Sinop, Eskişehir ve Antalya hattı Türk-Bizans sınırı olma özelliğini muhafaza etmiştir. Selçuklu sultanları I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-96/1205-11), I. İzzeddin Keykavus (1211-20), II. Rukneddin Süleymanşah (1196-1204) ve I. Alâeddin Keykubad (1220-37) dönemlerinde yaklaşık kırk yıl batı sınırında Selçuklu-Bizans ilişkilerinin aynı düzeyde kaldığı ve siyasi bir kıpırdanma olmadığı gözlenir. Bu dönemde Antalya (1207), Sinop (1214) ve Alaiye (Alanya)'nin (1223) fetihleri ile Selçuklu'nun siyasi ve ekonomik ilgisi kıyı bölgelerine yönelmiştir (Akdağ; 1979:97). Bu tarihlerde bölgede Seyitgazi'de Ümmühan Hatun Türbesi ve Medresesi (13. yüzyıl ilk çeyreği)⁵⁵ ve Sivrihisar Ulu Camii (1232)⁵⁶ gibi masraf gerektiren anıtsal yapıların inşa edildiği görülmektedir. 13. yüzyılın ilk yarısında hem Anadolu bütününde, hem de Eskişehir bölgesinde Anadolu Selçuklu Devleti varlığını kurumsallaştırmıştır.

Bu dönemde Anadolu'ya gelen Türkmenlerin, bir önceki yüzyılda gelip yerleşmiş olan Türkmenler ile iletişim kuramaması, göçebelerin hayvanlarına otlak ve kışlak bulma sıkıntısına düşmeleri, devamlı olan göçlerle Anadolu'da artan Türkmen nüfusunu iskan etme problemi, yerleşik yaşayanların siyasi otorite ile birleşmeleri ve devletin resmi desteğini sağlayan sünni mezhebini benimsemeleri, İslamiyetle yeni tanışan Türkmenler için huzursuz bir ortam oluşturur.⁵⁷

⁵¹ Belke-Merschich, a.g.e., s. 164

⁵² Erol Altunsapan, Ortaçağ'da Eskişehir ve Çevresinde Türk Sanatı (11.15. Yüzyıllar Mimarisi), Ankara, 1997 (Basılmamış Doktora Tezi) Bkz. Katalog Bölümü

⁵³ Tahsin Özalp, Sivrihisar Tarihi Eskişehir, 1961, s. 47

⁵⁴ Albek, a.g.e., s. 95

⁵⁵ Altunsapan ,a.g.e., Bkz. Katalog Bölümü

⁵⁶ Altunsapan, a.g.e.. Bkz. Katalog Bölümü

⁵⁷ Hakkı Dursun Yıldız, Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi, İstanbul, 1988, s. 265-296

Bu durum Babai hareketi diye adlandırılan ve Baba İshak isyanına kadar varan tasavvufi fikirlerle yoğrulmuş ayaklanmanın meydana gelmesine neden olmuştur⁵⁸. Askeri bir niteliğe dönüşen bu hareket, 1240 yılında Selçuklu ordusu tarafından bastırılmıştır⁵⁹. Aynı dönemde, ileride kurulup gelişecek olan Osmanlıların çekirdeğini oluşturan Oğuzların Bozok koluna mensup Kayı boyunun I. Alâeddin Keykubad zamanında Ankara'nın batısına Karacadağ tarafına yerleştirildikleri bilinmektedir.⁶⁰ Eskişehir bölgesinde güçlenen bu boy'un etkisi, Kayı Beyi Ertuğrul Gazi'nin Bizans Devleti'nin elinde olan Malengeia (Karacaşehir)'yi 1240 yılında muhasara etmesi ile dikkati çeker.⁶¹

Bu yıllarda doğuda büyük bir tehdit olarak beliren Moğollar, İran'ın istilasını tamamlayarak Gürcistan'ı yağma edip kendilerine bağladıktan sonra, Irak'a akınlar düzenleyip Türk sınırlarını zorlamaya başlamışlardır. Babai hareketi ile zayıf düşen Selçuklular II. Gıyaseddin Keyhusrev zamanında (1237-1246) 1243 yılında Sivas-Kösedag'da Moğollar karşısında büyük bir yenilgiye uğramışlardır. Kısa zaman içerisinde de, II. İzzeddin Keykavus dönemi (1246-49) ile birlikte Selçuklu Devleti'nin çöküşü başlamıştır. 1240 ile 1261 yılları arasında Moğol baskısından kaçan Türkmenler, kendilerini daha bağımsız ve güvencede hissettikleri batı Anadolu'ya göçmüşlerdir. Moğol istilasından sonra 13. yüzyılın ikinci yarısında Selçuklu Saltanatı'nın iç çatışmalarında sultanlar, taraftar toplamak için mülk dağıtıyorlardı. Bu yıllarda sultanların başvurduğu yollardan bir diğeri, devlet topraklarını satarak gelir sağlamaktı. Nitekim II. İzzeddin Keykavus'un (1246-62) bu uygulamaya sık sık başvurduğu görülür. Sultan 1259'da Sivrihisar'da bir köyü ? kendisine hizmet eden emirlerden birine satmıştır.⁶²

Bu dönemde bölgenin doğusunda Anadolu Selçuklularının varlığını Sivrihisar Kılıç Mescidi (Minber kitabesi, 1244)⁶³, 1247 tarihli II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Emir-i Alem-i Doğun bey'in yaptırdığı Sivrihisar Mülk köyü Doğan Arslan Mescidi⁶⁴ ve 1259 tarihli Melik-ül Ümera (Ankara Valisi) Emir Seyfeddin Kızıl'ın yaptırdığı Sivrihisar Hamamkarahisar köyü Hamamkarahisar Camii⁶⁵ ile görmekteyiz. Ayrıca, II. Alâeddin Keykubad döneminde (1249-54) kurulmuş, bugün mevcut olmayan Sivrihisar İki Seydi

⁵⁸ Turan, a.g.e., s. 420-422

⁵⁹ Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Ankara, 1984, s. 98-102

⁶⁰ Doğru, XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanoğlu Sancağı, s. 30'da, Kayılar'ın 1236 yılında Ertuğrul Bey yönetiminde, önce Karahisar'ı sonra Söğüt'ü ele geçirek Bilecik'teki Rum Beyi'ni vergiye bağladığı söylenmektedir.

⁶¹ Ramsay, a.g.e., s. 14

⁶² Doğru, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi, Ankara, 1997, s.9

⁶³ Altınsapan, a.g.e., Bkz. Katalog Bölümü

⁶⁴ Altınsapan, a.g.e., Bkz. Katalog Bölümü

⁶⁵ Altınsapan, a.g.e., Bkz. Katalog Bölümü

köyünde İki Seydi, Kızılçeşmesi köyünde Şeyh Abdülkerim, Sivrihisar Merkez Seydi Mahmud zaviyeleri⁶⁶ ile Seyitgazi Aşağı Ilıca Köyü Hacı Baba Tekkesi (13. yüzyıl)⁶⁷, Eskişehir Merkez Ak Togan (Doğan) Zaviyesi (13. yüzyıl), Sivrihisar Merkez Seydi Nureddin (13. yüzyıl)⁶⁸ zaviyeleri bu dönem yapıları arasında yer almaktadır .

1261 yılına kadar Eskişehir'den Kütahya'ya uzanan bölgede Moğol baskısından kaçan üçyüzbin çadır Türkmen vardır.⁶⁹ Bu dönemde Eskişehir (Sultanyugi), Kırşehir'li Cacaoğullarının nüfuzu altındadır.⁷⁰ 13. yüzyılın ikinci yarısında Moğolların genel valisi Timurtaş Noyan'ın Sakarya havzasında kışladığı bilinmektedir.⁷¹ 1272 tarihli Vali Nureddin Cibril bin Caca Bey'in Vakfiyesi'nde Eskişehir'de bir cami (Alâeddin Cami)⁷² yaptırıldığı, onyedî mescit ve bir zaviyeyi tamir ettirdiği belirtilmektedir.⁷³ Aynı vakfiyede Sultanyugi'de günümüzde mevcut olmayan iki han, bir köprü ve üç değirmenden bahsedilmektedir. Hanlardan birinin ismi "Babahan" olarak verilmiş ve bitişiğinde dükkanlar olduğu, içerisinde bez, yünlü, ipeklî kumaşlar pazarı ve bir mescit bulunduğu belirtilmiştir. Köprünün ise, Eskişehir'in içinden geçen ırmak (Porsuk) üzerinde kurulduğu yazılıdır Vakfiyede ayrıca bugün yeri belli olmayan oniki mülk ve sekiz dükkandan bahsedilir. Mülk sahiplerinden üçü emir, biri melik, biri ise nehhas (bakırcı) dır.⁷⁴

Aynı tarihlerde Eskişehir bölgesinde, ekonomik hareketi de belirleyen Ahilik müessesesi ve bu müessesenin varlığını gösteren Ahi zaviyeleri görülmektedir.⁷⁵

Bölgemizdeki Ahi zaviyelerine verebileceğimiz en erken tarihli örnek; Cacaoğlu Vakfiyesi'nde adından "1261 tarihinde onarıldığı şeklinde" söz edilen Eskişehir Merkez'deki bugün mevcut olmayan Şeyh Abdullah el-Bedevisi zaviyesidir.⁷⁶ Bu zaviyenin 15. yüzyıldaki mutasarrıfları dikkati çeker. Zaviye Fatih Sultan Mehmed zamanında Ahi Mehmed ve Hacı Veled-i Ahi Mehmed'in tasarrufundadır.⁷⁷ İsminden

⁶⁶ Doğru, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi, s. 89-90

⁶⁷ Haspels, a.g.e., s. 274

⁶⁸ Doğru, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi, s. 51

⁶⁹ Turan, a.g.e., s. 507

⁷⁰ Doğru, XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanoğlu Sancağı, s. 28

⁷¹ Albek, a.g.e., s. 98

⁷² Altunsapan, a.g.e., Bkz. Katalog Bölümü

⁷³ Ahmed Temir, Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi, Ankara, 1989, s. 97

⁷⁴ Temir, a.g.e., s. 127-130

⁷⁵ Altunsapan, a.g.e., Bkz. Bölüm IV. II. I

⁷⁶ Temir, a.g.e., s. 97

⁷⁷ Doğru, XVI. Yüzyılda Sultanönü sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri Ankara, 1991, s. 18

yapının Ahilik ile ilişkisi ortaya çıkmamakla birlikte, Fatih Devri öncesi mutasarrıflarının Ahi olması bu ilişkinin kurulmasını sağlamaktadır. Bir başka örnek Eskişehir merkezindeki bugün mevcut olmayan Şeyh Şahabeddin Sühreverdi Zaviyesi'dir. Burası tarikat zaviyesi olmasına rağmen; Şahabeddin Sühreverdi'nin fütüvveti yaygınlaştırmada gösterdiği çaba, tarikatu Ahilik ile bütünleştirmiştir. Diğer bir Ahi zaviyesi, Eskişehir Merkez'de bugün mevcut olmayan Ahi Mahmud Zaviyesi'dir. Kuruluş tarihi belli olmamakla birlikte, vakıf defterinde "Kadimden Vakıflar" olduğu belirtilmiştir.⁷⁸ Zaviyeler dışında Selçuklu Dönemi'nde bölgede yer alan Ahilere ait bir başka veri; Eskişehir Merkez Döğenci köyünde Vakıf-ı Kadim olan Ahi Gündüz Çiftliği Vakfı'dır.⁷⁹

Bu dönemde Ahilik müessesesi dışında bölgede inşa edilen diğer yapılar; Sivrihisar'da II. İzzeddin Keykavus'un müstevfisi (maliye nazırı) Necibüddin tarafından yaptırılan Hazinekar Mescidi (1271, ?)⁸⁰, 1274 yılında III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanat naibi (1266-1284) Eminateddin Mikail tarafından Sivrihisar Ulu Camii'nin yenilenmesi⁸¹, III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Emir-üs-sevahili (sahillerbeyi) Sadeddin Hoca Yunus'un yaptırdığı Sivrihisar Hoca Yunus Türbesi (1276)⁸², Seyitgazi Himmet Baba Türbesi (13. yüzyıl)⁸³; bugün mevcut olmayan Sivrihisar Ak Cami (1292)⁸⁴, Sivrihisar Musalla (13. yüzyıl)⁸⁵ ile Sivrihisar Eminateddin Medresesi ve Kervansarayı'dır (13. yüzyıl).⁸⁶

1280 yılında Selçuklu Devleti Moğollar tarafından ikiye bölünmüş ve başkenti Amasya olan Danişmendiye Eyaleti (Anadolu'nun kuzeyinden Sultanönü'ne kadar) II. Mesud'a (1266-84), Konya sultanlığı ise III. Gıyaseddin Keyhüsrev'e (1264-1283) bırakılmıştır.⁸⁷ Bu dönemde ilk defa Baba İshak isyanında adından söz edilen Germiyanoğulları'nın Kütahya ve Denizli taraflarında güçlenmeye başladıkları, Eskişehir çevresinde de etkin oldukları görülmektedir.⁸⁸

⁷⁸ Doğru, *XVI. Yüzyılda Sultanönü sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, s. 35

⁷⁹ M.M.D. Nr. 27 s.16, Doğru, *XVI. Yüzyılda Sultanönü sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, s. 58, Başbakanlık Arşivi Maliyeden Müdevver Defter, M. M. D kısaltması ile verilmiştir.

⁸⁰ Altınsapan a.g.e., Bkz. Katalog Bölümü

⁸¹ Altınsapan a.g.e., Bkz. Katalog Bölümü

⁸² Altınsapan a.g.e., Bkz. Katalog Bölümü

⁸³ Altınsapan a.g.e., Bkz. Katalog Bölümü

⁸⁴ Özalp, a.g.e., s.72

⁸⁵ Özalp, a.g.e., s.81

⁸⁶ Özalp, a.g.e., s. 168

⁸⁷ Albek, a.g.e., s. 123

⁸⁸ Albek, a.g.e., s. 99

1281 yılında Kayı beyi Ertuğrul Gazi'nin ölümü ve yerine geçen Osman Bey'in 1291 yılında Karacahisar'ı alması, 13. yüzyılın ikinci yarısının Eskişehir bölgesi için siyasi açıdan en yoğun dönem olduğunu gösterir.⁸⁹

Bu köklü siyasal değişime rağmen, Anadolu Selçuklularının Eskişehir bölgesinde yerleşik düzen ve bununla ilişkili sosyal örgütlenmeyi oluşturmuş olduğu, yerleşim merkezlerinde imar işlerinin devam etmesinden anlaşılmaktadır. 13. yüzyılın sonlarında Eskişehir bölgesinde Sultanönü ve İnönü naiplerinin görev yaptığı bilinmektedir.⁹⁰

Osman Bey'in 1291 yılında Karacahisar'ı almasından sonra Selçuklu Sultanı tarafından uç beyliğine yükseltilmesi, naiplere bağlı toprakların da Osmanlıların eline geçtiğini gösterir.⁹¹ Bu dönemde Söğüt, Domaniç, İtburnu, Eskişehir ve Bilecik gibi yerler Osmanlıların elinde bulunmaktaydı. Ancak, Konya'da Selçuklu Sultanı'nın gitgide gücünü yitirmesi ile Eskişehir bölgesi Osmanoğulları ve Germiyanogulları arasında güç mücadelesine sahne olmuştur.⁹² Bu güç dengesi 1299 yılına kadar tamamıyla Osmanlılar lehine dönmüştür. 1299 yılında Osman Bey, oğlu Orhan Bey'i Karacahisar (Sultanönü) Sancak Beyliğine, kardeşi Gündüz Alp'i Eskişehir Subaşılığına, arkadaşı Hasan Ali'yi Yarhisar'a, arkadaşı Turgut Ali'yi İnönü'ye tayin etmiş, kayınpederi olan ve Osmanlıların kuruluşunda önemli rol oynayan Ahi Şeyhi Edebalı'ye (Ölm. 1326) Bilecik'i tımar olarak vermiştir.⁹³

Osman Bey zamanında olayların merkezi olmaktan uzaklaşan Eskişehir, Orhan Bey zamanında (1326-60) Osmanlı'nın ilgisinin batıya, hatta Balkanlara yönelmesi ile tüm siyasi etkinliğini kaybetmiştir. Bununla beraber, Edebalı'nın başlattığı Ahilik geleneğine ve bununla ilişkili imar etkinliklerine bağlı olarak Eskişehir'in kültürel bir merkez olma özelliğini kısmen koruduğu söylenebilir. 1333'te İznik'i ziyaret eden İbni Battuta burada karşılaştığı Fakih Alâeddin-i Sultan Eyük-i'den bahsetmesi, yine aynı yıl Kastamonu'da müderris olan Taceddin-i Sultan Eyük-i'nin adını vermesi de bölgenin dönemin kültürel ortamına katkısını göstermesi açısından önemlidir.⁹⁴

Bu dönemde bölgede, Ahilik müessesesinin varlığını gösteren yapıların başında Eskişehir Merkez Odunpazarı mevkiindeki Ede (Edebalı) zaviyesi yer alır. Hakkında 1466 tarihli bir kayıt bulunmaktadır.⁹⁵ Kurucusunun adı belirtilmemekle birlikte, Osmanlı

⁸⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara, 1984, s. 103, Ramsay, a.g.e., s. 15'de, Karacaşehir'in 1288'de zapt edildiğini söylemektedir.

⁹⁰ Mehmet Neşri, Cihannuma Ankara, 1987, s. 61

⁹¹ Neşri, a.g.e., s. 111

⁹² Doğru, XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanoğlu Sancağı, s. 34, 37

⁹³ Ahmed Aşık Aşıkpaşa Zade, Tevârih-i Ali Osman, İstanbul, 1949, s. 20

⁹⁴ Muhammed el-Tancı İbni Battuta, İbni Battuta Seyahatnamesinden Seçmeler, İstanbul 1983, s.214-219

Devleti'nin kuruluşunda çok önemli bir rol oynayan Ahi Edebalı'nın adını taşıması, 14. yüzyılda Ahilik ile yakın bağlantısını göstermektedir. Zaviyenin 15. yüzyılda bile harap durumda olduğunun belirtilmesi, 15. yüzyıl öncesinde kurulmuş olması ihtimalini güçlendirmektedir.

14. yüzyılda bölgede yer alan ve bugün mevcut olmayan diğer Ahi zaviyeleri; Orhan Bey zamanında kurulmuş 1350 tarihli Sivrihisar Kayakent köyü Ahi Orta, I. Murad döneminde (1360-89) kurulmuş Eskişehir Merkez Sultandere köyü Ahi Bilice, Seyitgazi Yukarı Söğüt köyü Güzel Abdal, Eskişehir Merkez Çavlum köyü Şeyh Sadıka ve Sivrihisar Merkez Ahi Fahreddin zaviyeleridir.⁹⁶

Aynı yüzyılda bölgede Ahilerin tasarrufunda olan birçok vakıf ve mülk yer almaktadır. Bunlar; Orhan Bey zamanında Ahi Turdu'ya vakfedilen Eskişehir Merkez Sarıalan köyü Çiftliği, Ahi Oruç Bey tasarrufundaki Eskişehir Merkez Eğriğöz köyü Çiftliği, I. Murad Hüdavendigâr zamanında (1360-89) Mihalgazi'de Sultan nişanı ile her türlü vergiden muaf tutulan Ahi Yahşioğulları'nın vakıfları, Eskişehir Merkez Aşağı Söğütönü Çiftliği, Ahi Mahmud'a vakfedilen Eskişehir Merkez Kınık köyü Çiftliği, Budakoğlu Ahi Mehmed'e vakfedilen Eskişehir Merkez Alaçam köyü Çiftliği, Ahi Mustafa Bey'e vakfedilen Eskişehir Merkez Yeregiren köyü Çiftliği, Ahi Hoca'ya vakfedilen İnönü Karalar köyü Çiftliği, Sivrihisar'da Ahi Asıl Bey, Ahi Mustafa, Ahi Paşa, Ahi Nasuh ve Ahi Orta'ya tahsis edilen vakıflar, I. Bayezid zamanında (1389-1402) Ahi Ali'ye vakfedilen Merkez Ahiler köyü Asıl Paşa Mülkü ve Ahi Süleymanoğulları'na vakfedilen Merkez Kızılınler köyü Eymir Çiftliğidir.⁹⁷

Bunların dışında Sivrihisar'da 14. yüzyıla tarihlenen Ahi ünvanlı kişilere ait mezar taşları bulunmaktadır.⁹⁸

Bölgede varlığı bilinen Ahi zaviyeleri ve mülkleri yapı olarak günümüze ulaşamamasına rağmen, eldeki kayıtların verdiği bilgi desteği Ahiliğin teşkilat olarak gerek şehirlerde, gerekse kırsal kesimde ekonomiyi yönlendiren en önemli güç olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Aynı yüzyıl içerisinde özellikle kırsal bölgede, Ahilik müessesesinin yanı sıra güçlenen bir dini yapılanmanın varlığı Merkez Atalan Tekke köyünde Atalan (14. yüzyıl), Merkez Ortaca köyünde Koç Takreddin (14. yüzyıl) Merkez Uludere köyünde Orta Tekke

⁹⁵ Doğru, *XVI. Yüzyılda Sultanönü sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, s. 18

⁹⁶ Doğru, *XVI. Yüzyılda Sultanönü sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, s. 46, 50; Doğru, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi, s. 52

⁹⁷ Doğru, *XVI. Yüzyılda Sultanönü sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, s. 58, 62

⁹⁸ Özalp, a.g.e., s. 165-167

(14. yüzyıl), Çatacık Ormanı mevkiinde Makuf Tekke (14. yüzyıl), Seyitgazi Beykışla mevkiinde Yılkırkan (14. yüzyıl), Seyitgazi Melegazi köyünde Melegazi (14. yüzyıl) ve Sivrihisar'da Dinek köyünde İbrahim Kardeş (14. yüzyıl)⁹⁹ türbelerinin inşası ve bugün mevcut olmayan tarikat yapılarından Eskişehir İnönü Güllü Seydi Köyü Güllü Seydi Zaviyesi (14. yüzyıl), Eskişehir Merkez Keskin Köyü Beştaş Zaviyesi (14. yüzyıl), Sivrihisar Dutluca Köyü Mestan Şeyh Zaviyesi (14. yüzyıl) ve Sivrihisar Tekürçük Köyü Yatağan Şeyh Zaviyesi (14. yüzyıl) ile dikkati çeker.¹⁰⁰

Ayrıca, bu yüzyılda Sivrihisar Merkez'de inşa edilmiş fakat günümüzde mevcut olmayan Seyyid Nureddin Medresesi (1300), Tatlar Mescidi (1307), Soğa Bey Medresesi (1324), Uluğ Bey Camii (1325), Balaban Camii (1339), Şeyh Baba Yusuf Camii (1342), Küçük Hamam (1349) ve Kumacık Hamam'ı (1388)¹⁰¹ bulunmaktadır.

Orhan Bey zamanında Eskişehir'in Sivrihisar'dan başlayarak doğusunun, Moğol güdümünde yerel beyler tarafından idare edildiği düşünülebilir.¹⁰² Sivrihisar ilçe merkezinde bu dönemde oluşan yapılaşma bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Moğol komutanlarından Alemşah için yapılan 1327 tarihli Alemşah Kümbet'i¹⁰³, 1348 tarihli Kadı Sadreddin Yakup (Mahmud Suzani) Türbesi¹⁰⁴ bu yapılar örnek olarak verilebilir. Orhan Bey'in ölümünden sonra başa geçen I. Murad (1361-89), "I. Alâeddin Keykubad döneminde (1228) Ermenek civarına yerleştirilen Afşar boyuna mensup Karamanoğulları'nın Moğol istilası ile zayıf düşen Selçuklular'dan aldığı topraklardan olan" Ankara'yı Karamanoğulları'nın elinden alır¹⁰⁵ ve isyan eden kardeşleri Eskişehir civarında bertaraf edilir.¹⁰⁶

I. Murad'ın ölümünden sonra (1389) başa geçen I. Bayezid'in Ankara savaşında (1402) Timur'a yenilmesi ile Kütahya'ya gelen Timur, Anadolu beyliklerini yeniden teşkilatlandırır ve Sivrihisar'ı Karamanoğulları'na verir. 1415 yılında Çelebi Mehmed Bey zamanında (1413-29) Sivrihisar tekrar Osmanlıların eline geçer.¹⁰⁷

⁹⁹ Altınsapan, ., a.g.e., Bkz. Katalog Bölümü

¹⁰⁰ Doğru, XVI. Yüzyılda Sultanönü sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri, s. 106, 108; XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi, s.106-108

¹⁰¹ Özalp, a.g.e., s. 35-36, 45-46, 75, 77, 79-80

¹⁰² Yıldız, a.g.e., s. 483-592

¹⁰³ Altınsapan, a.g.e.,Bkz. Katalog Bölümü

¹⁰⁴ Altınsapan, a.g.e., Bkz. Katalog Bölümü

¹⁰⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 38

¹⁰⁶ Doğru,XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanoğlu Sancağı, s. 40

¹⁰⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 315, 333

II. Murad (1421-51), Fatih Sultan Mehmed (1451-81) ve II. Bayezid (1481-1512) zamanlarında Eskişehir bölgesinin siyasi hareketten yoksun bir iç bölge durumuna geldiği gözlenir. Buna rağmen Ahilik Müessesesi'nin bölgedeki etkisini 15. yüzyılda da devam ettirdiği vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bunlar; II. Murad döneminde kurulmuş Ahi Rüstem tasarrufundaki bugün mevcut olmayan Sivrihisar Merkez Ahi Rüstem Zaviyesi, aynı padişah zamanında Ahi Mahmud bin İbrahim Paşa'ya vakfedilmiş Özgün, Karacahöyük, İlyank, Kızılhöyük köyleri ve Eskişehir Merkez Türkmenler mahallesindeki mülkler, Fatih Sultan Mehmed döneminde kurulmuş Eskişehir Merkez (Devlethan) ile Merkez köylerinden Karacaşehir (Abdülaziz), Derecik (Ahi İdris) zaviyeleri ve Sivrihisar Merkez Ahi Hoca Baba zaviyesi ile köylerinde bulunan Çandır (Şeyh Mustafa), Kavuncu (Ahi Aydın), Karaviran (Bostancı), Yazır (Ahi Salih), Kepen (Ahi Paşa), Aslandoğmuş (Oruç İbrahim) zaviyeleri ile II. Bayezid zamanında kurulmuş Eskişehir Merkez Kireç köyü Ahi Süleyman Zaviyesi'dir.¹⁰⁸

Ayrıca Fatih Sultan Mehmed zamanında Eskişehir Merkez Karacaşehir köyünde Ahi Ali ve Ahi Mustafa, İnönü Poyra köyünde Ahi Ekmekçi., Sivrihisar Merkezde Ahi Mustafa, Eskişehir Merkez Harmankaya köyünde Ahi, Eskişehir Merkez Sultandere köyünde Sarı Ahi ve Güvendik Ahi, Eskişehir Merkez İlyank'ta Ahi Süleyman, Günyüzü Karacaşehir köyünde Ahi Mürüvvet ve Sivrihisar Babadad köyünde Ahi Mustafa¹⁰⁹ mülkleri yer alır.

15. yüzyılda bölgede cami ve mescid inşası dışında yapısal faaliyetlerin iyice azaldığı görülmektedir. Bu dönemde Sivrihisar'da Hazinedar¹¹⁰ ve Hoşkadem¹¹¹ mescidleri ve bugün mevcut olmayan biri yüzyılın başlarında "Sivrihisar Merkez Balaban Camii" (1426), diğeri yüzyılın sonlarında "Sivrihisar Ziyaiyye Camii" (1492)¹¹² inşa edilmiş olan iki cami bilinmektedir. Bu yüzyılda yine Sivrihisar Merkez'de inşa edilmiş ve bugün mevcut olmayan dört mescid bilinmektedir. Bunlar; Hamid (15. yüzyıl), Kayalu (15. yüzyıl), Kethüda (15. yüzyıl) ve Faruk mescitleridir. Ayrıca Sivrihisar'ın Hortu ve Dinek köylerinde bugün mevcut olmayan birer mescid (15. yüzyıl)¹¹³ bulunmaktadır. Ayrıca Gecek Köyü Ulu Camii¹¹⁴ bu dönemde inşa edilmiştir.

¹⁰⁸ Doğru, XVI. Yüzyılda Sultanönü sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri, s. 38,45, 47, 50, 57; Doğru, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi, 107, 179, 181, 183, 227

¹⁰⁹ TD. Nr. 23, s. 417, TD. Nr. 453, s. 95, Doğru, , a.g.e., s. 60, 63, 95

¹¹⁰ Altunsapan, a.g.e., Bkz. Katalog Bölümü

¹¹¹ Altunsapan, a.g.e., Bkz. Katalog Bölümü

¹¹² Özalp, a.g.e., s.77

¹¹³ Doğru, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi, s. 95-96, 103

¹¹⁴ Altunsapan, a.g.e., Bkz. Katalog Bölümü

15. yüzyıl, Osmanlı siyasetinin dini yapı ile devlet anlayışını yeni bir sentez ile belirlemeye çalıştığı bir dönemdir. Nitekim Fatih Sultan Mehmed zamanında tımara çevrilen (devletleştirilen) tarikat zaviyelerine ait vakıflar ve mülkler, oğlu II. Bayezid döneminde sahiplerine iade edilmiştir. Bu işlemlerin gerçekleşmesi 15. yüzyılda ayrıntılı kayıtların tutulmasına neden olmuştur. Bu belgeler, Eskişehir bölgesinde yoğun bir inanış hareketinin varlığını göstermektedir. Buna bağlı olarak dönem kayıtlarından tespit edilen ve bugün mevcut olmayan onüç zaviye dikkati çeker. Bunlar; Eskişehir Merkez'de Hacı Nasreddin (15. yüzyıl), Gül Dede (15. yüzyıl), Eskişehir Merkez köylerinden Mamuca Köyü Ahmed İdrisi (15. yüzyıl), Rumpınarı Köyü Derin Baba (15. yüzyıl), Sivrihisar Merkez Cafer Tayyar (15. yüzyıl), Basri Şeyh (15. yüzyıl), Sivrihisar'ın köylerinden Kırbük, Karacaahmet (15. yüzyıl), Yörme, Çarkpaşa (15. yüzyıl), Küçükçam, Nasuh Şeyh (15. yüzyıl), Veli Dede, Veli Dede (15. yüzyıl), Sanköy, Yunus Emir Bey (15. yüzyıl) ile Kaymaz, Ömer Hacı (15. yüzyıl ve Günyüzü Karageyikli Köyü, Karageyikli (15. yüzyıl)¹¹⁵ zaviyeleridir.

Bunların dışında 16. yüzyıla taştan özellikle II. Bayezid ve I. Selim (1512-29) dönemlerinde Seyitgazi'de Battal Gazi Külliyesi'nde yapılan onarımlar ile Aslanbey köyünde Şeyh Sücaeddin Külliyesi'nin inşası dikkati çeker.¹¹⁶ Yine Seyitgazi'nin Yazidere köyünde yapılan Üryanbaba Türbesi aynı dönem özelliklerini taşır. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak'a yaptığı sefer sırasında Eskişehir'e uğrayan (1534) nakkaş Matrakçı Nasuh'un yaptığı Eskişehir Minyatürü'nde¹¹⁷ biri, bir külliye içerisinde yer alan (1525 tarihli kitabesi olan Kurşunlu Camii Külliyesi) iki cami ile (ikinci cami 1268 tarihli minare kitabesi olan Alaeddin Camii'sidir) bir kervansaray, üç hamam, bir havuz¹¹⁸, bir değirmen ve bir türbe gösterilmiştir.¹¹⁹ Yine Seyitgazi Minyatüründe¹²⁰, Seyyid Battalgazi Külliyesi'nin yanısıra, bir kervansaray, bir hamam, bir çeşme ve bir yıkık kale gösterilmiştir. Minyatürler, 16. yüzyılın ilk yarısında hem Eskişehir'in hem Seyitgazi'nin, 15. yüzyıl yerleşim dokularında çok farklı bir yenilik olmadığını göstermektedir

11-15. yüzyıllarda bölgeyi değerlendirdiğimizde; Türklerin siyasi varlığının 1074 tarihinde Kutsalımoğlu Süleyman Şah ile Bizans İmparatoru VII. Mikail Dukas arasında yapılan, Eskişehir ve Söğüt'ü Türklere bırakan anlaşma ile başladığı görülmektedir. Ancak

¹¹⁵ Doğru, XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, s.83,139-140,178; Doğru, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi, 51, 104, 106-107

¹¹⁶ Filiz Aydın, "Seyitgazi Aslanbey Köyünde Şeyh Sücaeddin Külliyesi" Vakıflar Dergisi IX, 1971, s. 241, 243

¹¹⁷ Hüseyin G. Yurdaydın, Nasuhus-Silahı (Matrakçı) Beyan-ı Menazil-i Seferi-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han, Ankara, 1976, s. 109b

¹¹⁸ Evliya Çelebi Seyahatnamesi II İstanbul 1966, s. 701'de bu havuzun yüzmetrekare büyüklüğünde ve sıcak su ile dolu olduğu belirtilmektedir.

¹¹⁹ Bu türbenin minyatür içerisinde yer aldığı konuma göre bu günkü yeri belirlenememiştir. Ayrıca Eskişehir'de minyatürde tasvir edildiği gibi kubbeli herhangi türbe yapısı bugün mevcut değildir.

¹²⁰ Yurdaydın , a.g.e., s. 109a

1162 yılında Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos ile II. Kılıç Arslan arasında yapılan, Eskişehir-Seyitgazi hattının sınır olarak kabul edildiği anlaşmaya kadar bölge halkının, Selçuklu, Danişmendli ve Bizans mücadeleleri ile I. ve II Haçlı Seferleri'nin yarattığı büyük bir siyasi kargaşa yaşadığı görülmektedir.

Bölgedeki Türk yerleşimlerinin bu anlaşmadan sonra kalıcı imar faaliyetlerine sahne olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bölgenin doğusunda Sivrihisar ve Gecek köyünde 1175 yılında inşa edildikleri öne sürülen bugün mevcut olmayan iki yapı buna örnek olarak gösterilebilir. Bölgenin batısındaki Türk varlığını gösteren yapılar 13. yüzyılda ortaya çıkmaktadır. Seyitgazi'deki 13. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen Ümmühan Hatun Türbesi ve Medresesi ile Eskişehir ve Sivrihisar merkezde yer alan 13. yüzyıla tarihlenen yapılar bu durumun göstergeleridir. 14. yüzyıla tarihlendiğimiz yapılar ise Türk'lerin bu yüzyıldan itibaren köy ölçeğindeki yerleşimlerde sabitleştiğini göstermektedir. Yapıların tarikat ve Ahi müesseseleriyle olan ilişkileri 14. yüzyılda yerleşimlerin oluşmasında bu faktörlerin önemli rol oynadığını ortaya çıkarmaktadır. 15. yüzyılda ise Osmanlılar'ın siyasi emellerinin batıya kayması ile birlikte Eskişehir'in ekonomik yatırım ve ilgiden uzak bir iç bölge haline dönüştüğü gözlenmektedir. Nitekim bu durumun 20. yüzyılın başlarında Türk Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar sürdüğü bilinmektedir.